

Poikkitieteellinen teos uskonnollisen ja tieteellisen kuvittelun voimasta ja rikkaudesta

Olli Piirtola
Vapaa tutkija

Aila Viholainen, Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki (toim.) 2020. *Kuvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 331 s.

Onko se "vain kuvittelua"? Erinomaisesti toimitetun, huolellisin alaviittein sekä kattavin lähdeluetteloin varustetun teoksen alussa dekonstruoidaan tämä epäily Benedict Andersonin käsitteellä "kuvitellut yhteisöt". Yhteisö on muodostunut ja kuviteltu ihmisten mielissä erilaisten medioiden ja käytäntöjen välittämänä. "Kuviteltu" ei ole irreaalista, vaan yhteisöt ovat kuvittelemalla todellisiksi tuotettuja. Tämä näkemys matkaa yhdentoista kirjoittajan teksteissä läpi teoksen. Teemat ovat moniulotteisia: keskiaikainen uskontokuvasto (Viholainen), poeettinen mielikuvitus 1600-luvulla (Mansikka), kalevalamittainen myyttirunous (Tarkka), Lourdesin nousu maailmanluokan pyhiinvaelluskohteeksi (Utriainen & Vesala), 1900-luvun alussa profetoinut neljän lapsen äiti Helena Konttinen (Salmesvuori), Kersti Bergrothin antroposofia (Mahlamäki), kirjoittajan shamanismi (Kouri), apokalypsielokuvien juonelliset yhteydet Johanneksen ilmestykseen (Pesonen) ja rukouuskäytännöissä kuviteltu Jumala (Opas). Epilogina tarjoillaan itsereflektiota: miten uskontotiede toimii uskonnon kuvittelijana (Taira). Viholaisen perusteellinen, artikkelit esittelevä johdanto helpottaa mukavasti omaksumista.

Selväksi tulee, että kuvittelu ei ole ”pelkkää kuvittelua”, vaan imaginaatiota, imaginäärin saattamista näkyväksi, sosiaalista ja sosiaalisia muodostumia lujittavaa yhteisöllisyyttä, luovaa toimintaa sekä tutkimusmenetelmä. Lähtökohta on paitsi ajatus kuvitelluista yhteisöistä niin myös keskeisesti usko ja uskominen. Aluksi tarkastellaan, miten kuvittelu on toiminut uskomaansaattamisen välineenä. Hyvin välittyy suomalaisen tutkimusotteen linkittyminen kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen. Keskeisiä ovat Gordon Kaufman (*Theology as Imaginative Construction*, 1982), Wouter Hanegraaf (*Religion and the Historical Imagination*, 2017) ja Daria Pezolli-Olgiati, jonka toimittamaa teosta *Religion in Cultural Imaginary* (2015) kuvataan ensimmäiseksi uskonnontutkimuksen ja kuvittelun yhdistäväksi teokseksi.

Mikä on kuvittelemalla saadun tiedon status ja mihin kuvittelun käsite viittaa? Psykoanalyttikko Castoriadis'n radikaali näkemys on lyhyesti esitelty: ihmiset kollektiivina kuvittelevat ja tekevät maailmansa, imaginaatio on olemassa ennen fiktiivisen ja reaalisen eroa ja siten luovien prosessien alkulähteenä. Uskontotieteen tutkimusmaailmassa imaginaatio on kuitenkin vain sivuosassa tai tutkimusmetodina. Kuvittelun rajoiksi määräytyvät jo olemassa olevat, valmiiksi kuvitellut kohteet ja ilmiöt, jotka niin uskonelämäänsä kokeva uskova kuin tutkijakin kuvittelevat esiin, lähinnä myötä- tai täydennyskuvittelemisena. Kirjan artikkeleiden kuvittelun käsitteellistykset, teoriat ja näkökulmat vaihtelevat ja ovat osin toisilleen jopa vastakkaisia.

Viholaisen artikkeli luo katsauksen keskiaikaiseen kuvitteluun. Silloin kuvittelu ei ollut modernia villiä, vapaata ja uutuuteen pyrkivää vaan yksi väline tietyn jumalallisen totuuden tavoittelussa. Kuvittelun esineinä olivat kuvat ja veistokset. Artikkelissa tarkastelun kohteina on viisi kuvaa ja yksi veistoskokonaisuus. Kuvien avulla harjoitettiin hartautta, tehtiin propagandistista jakoa ”meihin” ja ”muihin”, saatettiin uskomaan, herätettiin tunnetiloja ja kannustettiin parannukseen.

Mansikalla alaotsikkona on *Descartes ja entusiasmi modernien tieteiden synnyssä*. Kirjoittaja haastaa Hanegraafin näkemyksen uskontoihin kytkeytyvästä kuvittelusta petollisena ja harhaan johtavana ja asemoi tulkintakehykseksi uskontotieteen kaksi kulttuuria: kriittisen ja religionistisen eli tiettyyn uskontoon sitoutuvan. Hanegraafin vastapooliksi nousee Faivre (*Access to Western Esotericism*, 1994), joka kaipaa mielikuvituksen laajempaa tutkimista. Descartes ajatteli poeettisen eli luovan kuvittelun ensisijaiseksi Giambattista Vicon kolmijaossa luovaan, myyttiseen ja rationaaliseen kuvitteluun ja näki ihmisessä tiedon siemeniä, joita runoilijat herättelivät ja filosofit koulivat.

Tarkalla alaotsikkona on *Metafora, perinne ja utopia vernakulaarisessa mielikuvituksessa*. Mielikuvituksen käsitteen kautta voidaan purkaa kulttuurientutkimuksen ongelmallisia erotteluja ja dikotomioita. Kansanrunoutemme tutkimustraditioissa mielikuvitus ja fantasia ovat olleet vain aliteoretisoituja jäännöskategorioita, ja nyt kansanomaisen mielikuvituksen käsitettä avataan kulttuuriseen, kollektiiviseen ja traditionaaliseen ulottuvuuteen. Tapausesimerkkeinä ovat latvajärveläisen Miihkaili Perttusen ja aajuolahtelaisen Toarien kalevalamittaiset runonpätkät Väinämöisestä tuonpuoleisessa.

Utraisen ja Vesalan eloisaa ja havainnollista kuvausta Lourdesin kehittymisestä katolisten pyhiinvaelluskohteeksi yhdistää Salmesvuoren rikkaaseen kuvaukseen hurmossaarnaaja Konttisesta lähdemateriaalin runsaus. Pastori Sarlin oli Konttisen saarnatapahtumien dokumentaristi ja elämäkerturi. Lourdesin ihme ja Konttisen profetiat osoittavat uskonnolliseksi kuvitteluilmiön universaalisuutta ja vaikuttavuutta. Molemmista artikkeleista

kuvataan sekä kiehtovasti että hienovaraisesti tarkasteltavaa ilmiötä, ja etsitään tulkitsemisen ja ymmärtämisen mahdollisuuksia: Miltä näyttäisi, jos Lourdesin tapahtumia lähestyisi yhdessä kuvittelemisen dynamiikan ja kuvittelulla konstruoinnin näkökulmasta? Millainen rooli kuvittelulla oli horrossaarnaamisessa? Saarnaamistapahtumaa tarkastellaan kehotekniikkaa soveltavana kiehtovana performanssina, joka lumosi kuulijoitaan 11 vuotta ja Lourdesissa lumo on kestänyt jo 162 vuotta.

Mahlamäki tarkastelee kuvittelua uskontotiedettä, kirjallisuustiedettä sekä esoteriikan tutkimusta yhdistäen tekniikkana, joka voidaan ottaa käyttöön tai jota voidaan harjoitella ja harjoittaa haluttaessa olla yhteydessä toiseen todellisuuteen: henkiseen maailmaan, tuonpuoleiseen, yliluonnollisiin olentoihin tai vainajiin eri tekniikoilla. Vaikka kuvittelu nähdään edellytykseksi henkisyydelle, niin kyse on myös vaarasta, joka voi houkuttaa väärin mielikuviiin ja irralleen arjesta. Steinerin antroposofia taidekäsitteelliseen asemoidaan osaksi länsimaista esoteriaa ja okkultismia, jossa tavoitellaan korkeampaa tietoa. Kersti Bergroth omaksui kirjailijakutsumukseksi antroposofisen viestin välittämisen. Mahlamäki analysoi Bergrothin heräämisensä jälkeen kirjoittamaa teosta. Artikkelin keskeinen ja syvälinen loppulausuma on, että kuvittelu voi toimia siltana eri maailmankatsomusten välillä.

Omanlaisensa on Kourin *Nykyshamanismi kuvittelun tekniikkana*. Kirjoittaja kertoo toimineensa yli kaksikymmentä vuotta shamaanina ja esiintyy autoetnografina eli itsensä tutkijana. Hän luo katsauksen shamanismin suuntauksiin, historiaan sekä toimintakulttuuriin. Olennaista on yhdessä kuvittelu ja shamaanin tietoisuuden muutos, joka mahdollistaa matkan ja vuorovaikutuksen tietoa antavien maailmankaikkeuden kerroksia, ihmisiä, eläimiä sekä kuolleita edustavien henkien kanssa. Matkan päätteeksi tieto sovelletaan käytäntöön. Ennen matkalle lähtöä shamaani tekee helistimellä, rummulla, viheltämällä tai laulamalla henkien kutsun. Varsin teknologiakeskeinen artikkeli jättää lukijan kovin ymmälle sen suhteen, mitä tietoa shamaani matkaltaan tuo.

Pesosen artikkelin alaotsikko *Ekoapokalypsin kuvittelua länsimaisessa elokuvassa* kertoo keskeisen sisällön ja näkökulma siirtyy kuvittelusta kerronnallisuuteen. Hänkin viittaa Hanegraafiin, jonka mukaan uskonnolliset toimijat rakentavat tarinan ylläpitämään sekä yksilöllistä että kollektiivista identiteettiä. Apokalyptisissa elokuvissa kuvitellaan mennyttä aikaa, tulevaisuutta ja rakennetaan tarinoita, joiden kaavana on aika ennen katastrofia, katastrofi ja kuvaus elämästä katastrofin jälkeen. Ekologiset apokalypsit ovat sekulaareja profetioita, joissa ennustetaan tapahtumia ja luodaan maailmoja. Mielikuvituksen kommunikoitavuus kuitenkin edellyttää, että kuvittelu kytkeytyy kulttuurisiin konventioihin. Populaarielokuvissa apokalypsit ovat joko optimistisia, pessimistisiä tai fatalistisia, joilla on juurensa Danielin kirjassa ja Johanneksen ilmestyksessä. Sekulaarien maailmanloppujen ero uskonnollisiin on siinä, että niissä kaikki ei lopu, vaan löytyy kaaosta ja pahaa kontrolloivia tapoja ja ehkäistään maailmanloppu. Elokuvien kaupallisuutta artikkeli ei problematisoi.

Opaksen Perussa yinekansan parissa tehdyn kenttätutkimusraportin alaotsikko on *Kristillinen rukoilu ja kuvittelun teknologiat*. Teknologioiksi nimetään yinekansan kaksi erityistä rukoilutapaa: yhtäältä evankelisten ja toisaalta helluntailaisten rukoilu. Tutkimuskohteen käsitteellistäminen saa huomattavan painoarvon. Kun Sharf katsoo, että sisäistä *uskonnollista kokemusta* ei voi lainkaan tutkia, koska sitä ei voi käsitteellistää, niin Opas on käsitteellistänyt rukouskokemusta hartiavoimin: ensin tarkastellaan taustalla vaikuttavaa kieli-ideologiaa, toiseksi aineellisia ja ruumiillisia tapoja, joilla Jumalaa ja jumalasuhdetta rukoilussa kuvitellaan ja sitten rukousideologiaa eli ymmärrystä rukouksen ja rukoilun semioottisista ja aineellisista

toimintatavoista ja mahdollisuuksista. Neljäntenä ovat Crapanzanon käsitteet rajamaa ja rajantakainen edustamassa rukousprosessia, sen jälkeen affektiivinen mimesis kuvaamassa rukouksen tunteenomista ja jäljittelevää luonnetta sekä viimeksi filosofi Merleau-Pontyn käsite kiasma kuvaamassa rukoilijan omalla rukoustoiminnallaan mahdollistamaa Jumalan kohtaamisen mentaalista aktia. Kirjoittajan tiivistelmä: ”Rukoilu voidaan nähdä affektiivis-mimeettisenä kuvittelun prosessina ja kohtaamisen paikkana, jossa Jumalan läsnäolo ja vuorovaikutus Jumalan kanssa tuotetaan ja voidaan fyysisesti kokea”. Eroja löytyi: evankelisten rukous eli arjessa, oli hiljaista, intiimiä ja yksityiskohtaista. Helluntailainen rukous sen sijaan keskittyi suuriin teemoihin, maailmanlaajuisiin asioihin, hyvän ja pahan taisteluun ja oli sävyltään ylistävää, kovaäänistä ja toistavaa. Opas sivuuttaa kokonaan yinekansan vanhimman ja suurimman uskonnollisen yhteisön jäsenet eli katoliset, koska nämä eivät olleet kiinnostuneita pohtimaan uskonharjoittamistaan. Tätä havaintoa ei problematisoida. Yhteenvedossaan kirjoittaja toteaa, että ”rukoilu kuvittelun teknologiana ei ole aineeton verbaalinen tapahtuma vaan hyvin ruumiillinen prosessi. Rukouskuvittelu tapahtuu ruumiillisesti, crapanzanolaisella rajamaalla, jossa pyrkimyksenä on ”ruumiin avautuminen” ja sitä kautta mahdollistuva kiasmaattinen yhteys Jumalan kanssa.”

Teoksen epilogi on Tairan katsaus *uskontotieteeseen uskonnon kuvittelijana*. Uskonnon uskontotieteellistä kuvittelua koskevan keskustelun klassikoksi nimetään Jonathan Z. Smithin *Imagining Religion: From Bablylon to Jonestown* (1982). Taira valottaa yhtä uskontotieteen peruskysymystä: onko uskonto ilmiönä olemassa *sui generis* eli ilmiönä omaa luokkaansa, vai onko kyse naturalistisesti ymmärrettävissä olevasta, yleisemmästä tausta-ajatuksesta tai ilmiöstä. Kirjoittaja väittää pyrkivänsä välttämään tätä jaottelua tarkastelussaan, mutta ei siinä täysin onnistu. Uskontotieteelle esitetään kuusi painotusta: 1. uskomus- ja tekstikeskeisyys, 2. kokemuskeskeisyys, 3. jäsenyyskeskeisyys, 4. uskonnon kaikkiallisuus, 5. kulttuurikeskeisyys ja 6. ihmiskeskeisyys. Yleiseksi haasteeksi esitetään, että uskontoa voisi olla hyvä ”kuvitella toisin”.

Käsillä on kattava, monipuolinen ja stimuloiva teos kuvittelun, uskontotieteen ja uskonnon yhteyksistä. Yhtä lailla mielenkiintoista on se, mikä on jäänyt kirjoituskokonaisuuden ulkopuolelle, kuten esimerkiksi uskonnon kuvittelemisen maailmassa niiden ihmisten kohtalo, jotka eivät pysty kuvittelemaan mitään (aphantasiahenkilöt). Ei löydy analyysiä siitä, ovatko varhemmin kuvitellut asiat jotenkin todempia kuin myöhemmin kuvitellut. Kuvittelun ja mielikuvituksen syvempi olemus sivuutetaan ikään kuin annettuna, *sui generis* -ilmiönä, mitä se tuskin on. Hyvä pointti on Tairan Jonathan Z. Smithiltä lainaama motto, joka suomennettuna kuuluu: ”Minkä tahansa kohteen kurinalainen tutkiminen on muun ohella hyökkäys itsestään selvyyksinä pidettyjä asioita kohtaan etenkin uskonnon tutkimuksen ollessa kyseessä”.